

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

1

Vilnius 2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

SAULIUS GR Y B K A U S K A S

VILNIAUS VALDYMAS SOVIETMEČIU IR MIESTO LKP PIRMŪJŲ SEKRETORIŲ POLITINIS STATUSAS

Įvadas

Sovietinės respublikos sostinės statusas, politinė reikšmė, šių miestų nomenklatūrų įtaka – istoriografijoje neatskleista tema. Nors pastaruoju metu istorikai, ypač tarptautinės politikos specialistai ir kultūrologai, nemažai dėmesio skiria geopolitiniam Vilniaus klausimui XX a. pirmoje pusėje¹, Vilniui kaip miesto kultūros erdvei, istorinei atminčiai, jo kaip sovietinės Lietuvos sostinės statusas SSRS politinėje sistemoje, miesto valdymas sovietmečiu nėra tyrinėtas.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad sovietinio Vilniaus valdymo tema ir neverta kiek platesnių studijų. Dar visai neseniai tuometinės respublikos, tai yra LKP CK ir kitų valdžios institutų, veiklos analizės būtinumas kėlė abejonių, nes jų darbas buvo suprantamas vien kaip administravimas, aklas centro sprendimų retransliavimas². Dar skeptiškiau galėtų būti vertinamas atskiro miesto, kad ir sostinės, valdymo nušvietimas. Ką reiškę vadovauti sovietinės Lietuvos sostinei, esant tokiai centralizuotai politinei sistemai, kokia buvo Sovietų Sąjungoje? Jei svarbiausi nutarimai, priimti Kremliuje ar Senojoje aikštėje, buvo tik retransliuojami vietoje, laikantis griežto hierarchinio principo – Maskva – respublikos vadovybė – miesto lygmuo, net ir išsamus paskutiniojo veiklos tyrinėjimas tebtų mažas tuometinės politikos fragmentas.

Vis dėlto, kaip rodo istorikų tyrimai, respublikos vadovai akiai neatkartodavo Maskvoje priimtų sprendimų, turėjo savų interesų, veikiamų noro pabrėžti vietos ūkio ir

¹V. Davoliūtė, *Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*, Routledge, 2013; R. Čepaitienė, Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai, A. Nikžentaitis, *Atminties daugiasluoksniškumas: Miestas, valstybė, regionas*, Vilnius, 2013, p. 303.

²A. Anušauskas, V. Tininis, *Sovietinė Lietuva 1940–1990 metais*, Vilnius, 2011, p. 510.

kultūros savitumus. Tai ir buvo nacionalinės nomenklatūros išlikimo pagrindas³. Todėl toliau gilindamiesi į sovietinės periferijos valdymo problematiką, į sovietmečiu egzistavusį miesto valdymą, galime pažvelgti keliais probleminiais aspektais, kurių atskleidimas gali prisidėti prie geresnio sovietinės imperijos ar sovietinės etnofederacijos, kaip politinės erdvės, supratimo.

Pirmoji problema yra susijusi su miesto politiniu dėmeniu. Ką reiškė sovietinės respublikos sostinės statusas esant nominaliam, ar tiksliau sakant – fiktyviam savarankiškumui? Žinome, kad sovietinė nacionalinė politika siekė plėtoti kultūrinį respublikų tapatumą, neprieštaraujantį tolesnei sovietizacijai⁴. Iš esmės kalbame apie nacionalizmo institucionalizavimą, jo politinės raiškos valdymą ir pajungimą sovietizacijos tikslams. Skatindami tokius tautiškumo etnografinius žymenis kaip kalba ir kultūra, sovietiniai ideologai siekė užkardyti politinę nacionalizmo raišką⁵. Šiame kontekste respublikos sostinė buvo išskirtinis miestas, kurio ekonominė plėtra ir dėmesys kultūrai turėjo demonstruoti respublikos gyventojams sovietinių vadovų dėmesį jų gimtajam kraštui ir simbolizuoti nacionalinės kultūros sužydėjimą „tautų draugystės“ šalyje, skatinti jų lojalumą.

Centre, Maskvoje ir respublikose būta įtampų ir skirtingų matymų sprendžiant, ar reikėtų apsiriboti „tautų draugyste“, ar būtina intensyviau žengti tautų suartėjimo link tam, kad greičiau būtų pasiektas tautų suliejimas. Pati sovietinė federacinė sąranga, kuri ir tuo metu gyvenusiems, ir šiandien į sistemą retrospektyviai žvelgiantiems gali atrodyti buvus stabili ir nekintama, nubrėžta dar 1922 m. pabaigoje formaliai įkuriant Sovietų Sąjungą, iš tiesų turėjo savo priešistorę bei alternatyvas⁶. Visada egzistavo respublikinio struktūravimo alternatyva – SSRS politinės ir ūkinės erdvės ekonominis rajonavimas ir respublikų valdymo politinio dėmens menkinimas. Todėl sostinės politizacija galėjo neatitikti tautų suartėjimo ir suliejimo strategijos. Laikantis tautų suartėjimo ir suliejimo linijos, sostinė turėjo būti ne išskirtinis, o tik eilinis, nors ir didžiausias respublikos pramoninis ir kultūros centras. Politizuoti sostinės kaip tam tikros respublikos, kurioje dominuoja viena titulinė tauta, centro reikšmę siekė „tautų draugystės“ pakopa apsiribojusi aukščiausia respublikos nomenklatūra, nes tolesnis internacionalizmo paskatintas tautų suartėjimas ir susiliejęs galėjo sugriauti jos pačios egzistavimo pagrindą. Sostinės klausimas buvo svarbi politikos tarp centro ir respublikos sudedamoji dalis. Galima būtų net teigti, kad

³ S. Grybkauškas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonės valdymas Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius, 2011; V. Ivanauskas, *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)*, Vilnius, 2011.

⁴ N. Putinaitė, *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius, 2007; V. Davoliūtė, min. veik.

⁵ W. A. Kemp, *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union*, New York, 1999.

⁶ F. Hirsch, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca, 2005.

Vilniaus nomenklatūra, jos statusas yra tiek svarbus, kiek jis išreiškė ir leidžia atskleisti šį politinį santykį. Ar tai buvo respublikos valdžios noras akcentuoti Vilniaus kaip sostinės reikšmę, kuri buvo svarbus dėmuo pabrėžiant respublikos savitumą? Šiame sovietinės tautinės politikos vidinės kolizijos kontekste aktualu giliau pažvelgti, kaip lietuviškoji nomenklatūra vertino Vilnių, ar skyrėsi respublikos vadovybės požiūris nuo Vilniaus partinių vadovų interesų.

Atrodytų natūralu, kad Vilniaus miesto vadovai buvo suinteresuoti politiškai su-reikšminti Vilnių kaip sostinę, kas reiškė ir jų pačių aukšto statuso pripažinimą. Tačiau šis klausimas yra sudėtingesnis, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Pirmiausia jis suponavo nuolatinį intensyvų LKP CK funkcionierių kišimąsi į miesto reikalus, o antra, prieštaravo sovietinio urbanizmo ir pramonės plėtros logikai. Šią antrą, bet su anksčiau jau minėta iš sovietinės tautinės politikos išeinančią problemą galime nusakyti kaip sovietinės politinės ir ūkinės sistemos sąlygotą respublikos valdžios ir miesto interesų konfliktą. Respublikos nomenklatūros ambicija valdyti Maskvos jai patikėtą respublikos teritoriją vedė į nuolat iškylančias įtampas su sąjunginėmis ministerijomis bei šioms pavaldžiomis įmonėmis. Esant ekstensyviai ekonomikai, kai reikia vis daugiau darbo jėgos, investicijų bei naujų gamybinių patalpų statybos poreikiams, gamyklų ir fabrikų vadovų netenkino respublikos valdžios politika, ribojanti jų plėtrą, ypač Vilniuje ir kituose didžiuosiuose miestuose. Sąjunginių ministerijų ir joms pavaldžių įmonių plėtra atitiko ir miesto interesus. Ji didino miesto gyventojų ir pramoninio personalo skaičių, o kartu ir už miestą atsakingų vadovų politinį svorį. Šie statistiniai rodikliai buvo svarbi dalis partinių pažymų ir charakteristikų, pateikiamų SSKP CK vadovybei su prašymais pakelti miesto partinio komiteto statusą į aukštesnę kategoriją, ar siūlant suteikti valstybinius apdovanojimus ir ordinus miesto vadovams. Tačiau sąjunginių įmonių augimas prieštaravo respublikos nomenklatūros norams plėtoti respublikinio pavaldumo pramonę ir paslaugų sektorių. Ar būta tokio konflikto? Kaip jis buvo reguliuojamas? Ar jį sprendžiant nebuvo pajungiami nomenklatūros tinklai, per kuriuos įtraukiant miesto vadovus buvo sušvelninama jų pozicija? Galima taip pat klausti, kas buvo Vilniaus vadovybė respublikos partiniam ir tarybiniam aktyvui. Savotiška LKP CK, LSSR Ministrų tarybos tąsa?

Kalbant apie sovietinės Lietuvos sostinės nomenklatūrą, neįmanoma neaptarti respublikos miestų vadovų, kaip tam tikros nomenklatūros grupės, statuso, jų skyrimo į pareigas praktikų klausimo. Kokia buvo miesto vadovo paskyrimo tvarka, ar galima įžvelgti kokias nors kadru skyrimo tendencijas ir politines madas? Jas galima išryškinti tik sugretinant paskyrimo atvejus tam tikrais laikotarpiais, aptariant jų galimus motyvus.

Vilniaus LKP pirmieji sekretoriai

Po Antrojo pasaulinio karo, 1945 m., Vilniaus *gorkomo* pirmuoju sekretoriumi paskirtas iš Rusijos atsiųstas Aleksejus Čistiakovas. Maskvoje ir Maskvos srityje partinę karjerą padaręs funkcionierius, perkeltas į Lietuvą, šiose pareigose dirbo 1945–1950 m. Dar iki SSRS karo su nacių Vokietija jis iš Medžio apdirbimo staklių gamyklos vyriausiojo inžinieriaus pareigų buvo paskirtas Maskvos miesto Baumano *rajkomo* antruoju sekretoriumi, o tą pačią 1940 m. rugsėjį – ir pirmuoju sekretoriumi. 1943 m. lapkritį jis tapo Maskvos srities Domo *gorkomo* sekretoriumi, iš kur ir buvo atsiųstas į Vilniaus miesto pirmojo sekretoriaus pareigas.

A. Čistiakovui teko vadovauti karo sugriauto miesto atstatymui. Kad tai nebuvo lengvas darbas, matyti iš LKP (b) CK sekretoriaus kadrums Ozarskio 1946 m. pasirašytos A. Čistiakovo charakteristikos. Joje tvirtinama, kad lėšų įsisavinimo statyboms planas vykdomas tik 44 proc., jo vadovavime daug trūkumų, bendraudamas su žmonėmis jis „save aukština, grubus, nemoka kantriai auklėti kadru, dėl ko vyksta nereikalinga ir kenksminga kadru kaita“⁷. A. Čistiakovo vadovavimo Vilniui pabaigoje apie jo grubumą buvo informuotas net VKP (b) CK aparatas. 1949 m. gruodžio 30 d. LKP (b) CK sekretorius Danijilas Šupikovas VKP (b) CK Partinių, profsąjungų ir komjaunimo organų skyriaus vedėjui Dedovui rašė apie anoniminį laišką dėl A. Čistiakovo grubumo ir dalyvavimo „grupinėse išgertuvėse vakarais“. Esą LKP (b) CK apie tai A. Čistiakovą įspėjo, ir toks elgesys nepasikartojo⁸.

A. Čistiakovas Vilniui vadovavo iki 1950 m., šį postą užleisdamas sovietinio pogrindininko autoritetą turėjusiam Feliksui Bieliauskui. Pastarojo paskyrimas sutapo su sovietine administracine reforma, kai visa respublikos teritorija buvo padalyta į 4 sritis, o Vilniaus srities pirmuoju sekretoriumi buvo paskirtas D. Šupikovas. Neaišku, kokie buvo F. Bieliausko santykiai su šiuo A. Sniečkui iššūkį išdrįsusių mesti dar 1940 m. į Lietuvą iš Rusijos atvykusių funkcionieriumi. Istorikės Elenos Zubkovos tvirtinimu, 1951 m. pabaigoje – 1952 m. pradžioje Kremlius sprendė dilemą, kurią – A. Sniečkaus ar D. Šupikovo pusę palaikyti, iš pastarojo nuolat sulaukdamas skundų apie netinkamą A. Sniečkaus vadovavimą respublikai⁹. Galima tik spėti, kad artimas A. Sniečkaus bendražygis F. Bieliauskas palaikė respublikos pirmąjį sekretorių. 1951 m. pabaigoje VKP (b) CK šią problemą pavedė tirti VKP (b) CK inspektoriui, būsimajam KGB pirmininkui (1967–1982), o 1982–1984 m. – ir SSKP CK generaliniam sekretoriui Jurijui Andropo-

⁷ Aleksejaus Čistiakovo asmens byla, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 1771, ap. 227, b. 4770, l. 8.

⁸ D. Šupikovo 1949 m. gruodžio 30 raštas VKP (b) CK skyriaus vedėjui Afanasijui Dedovui, ten pat, l. 11.

⁹ Е. Зубкова, *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*, Москва, 2008, с. 186, 187.

vui¹⁰. F. Bieliauskas gerai pažinojo J. Andropovą nuo komjaunimo laikų¹¹ – dar iki Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžios J. Andropovas vadovavo sovietinės Karelijos, o F. Bieliauskas – tuo metu pogrindyje veikusiai Lietuvos komjaunimo organizacijai, todėl tikėtina, kad F. Bieliauskas galėjo išnaudoti savo pažintį respublikos partinės vadovybės naudai. Tai galėtų rodyti ir tai, kad Maskvai galiausiai apsisprendus palaikyti A. Sniečkų ir iš pareigų atleisti D. Šupikovą, būtent F. Bieliauskas buvo paskirtas Vilniaus srities komiteto pirmuoju sekretoriumi.

Šis šeštojo dešimtmečio pradžioje iškilęs LKP CK ir Vilniaus srities komiteto konfliktas buvo bene pirmas kartas, kai Maskva į politinę situaciją respublikoje pažvelgė per Vilniaus problemų prizmę, nors tąkart buvo akcentuojami ne miesto, o atvirkščiai, kaip jau minėta, žemės ūkio klausimai. Tačiau svarbi yra ne tik probleminė ūkio sritis, tapusi dingstimi rašyti skundus ir bandyti nuversti respublikos pirmąjį sekretorių. Ne mažiau svarbu yra ir tai, kas išdrįso ir sugebėjo imtis šios iniciatyvos. Neabejotina, kad D. Šupikovo rezidavimas Vilniuje padėjo jam kurti tam tikrą politinę alternatyvą A. Sniečkui, telkiant šalininkus į savo tinklą, sužinant naujausią ir aktualiausią informaciją apie galimas respublikos vadovų klaidas ir apie tai informuojant Maskvą. Nors J. Stalino valdymo pabaigoje pastarosios pasirinkimas nusviro A. Sniečkaus naudai, situacijos Vilniuje kaip tam tikros dingsties paveikti aukščiausius respublikos vadovus galimybė liko. Kaip matysime toliau, problemos Vilniuje buvo prisimintos jau N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu, iš dalies ir tam, kad būtų pažeista ir taip nesaugi A. Sniečkaus aplinka.

Atleidus D. Šupikovą, F. Bieliauskas ilgainiui buvo paskirtas Vilniaus srities pirmuoju sekretoriumi, o kartu ėjo ir LKP CK sekretoriaus pareigas. 1951 m. Vilniaus *gorkomo* pirmuoju sekretoriumi tapo buvęs Rokiškio apskrities partijos komiteto pirmasis sekretorius Antanas Paradauskas, Vilniaus miestui vadovavęs tik 2 metus. Tačiau ir šis trumpas A. Paradausko darbo laikotarpis galėjo būti reikšmingas jo jaunesniam kolegai, iš to paties Rokiškio rajono kilusiam P. Griškevičiui, kuris vėliau tapo Vilniaus *gorkomo* sekretoriumi (1954–1957), antruoju sekretoriumi (1957–1964), o galiausiai – Vilniaus (1971–1974) ir sovietinės Lietuvos (1974–1987) partiniu vadovu. A. Paradauskas turėjo gerai pažinoti savo žemietį, nes jam vadovaujant Rokiškio apskrīčiai P. Griškevičius 1944–1946 m. buvo apskrities laikraščio „Tarybinis Rokiškis“ redaktorius, o vėliau beveik tuo pat metu jie mokėsi respublikinėje aukštojoje partinėje mokykloje – P. Griškevičius ją baigė 1948, A. Paradauskas – 1950 m. A. Paradauskui vadovaujant Vilniui

¹⁰ Išrašas iš VKP (b) CK biuro 1951 m. gruodžio 3 d. nutarimo dėl J. Andropovo pažymos dėl buožinių elementų išsiuntimo iš Lietuvos, <<http://liders.rusarchives.ru/andropov/docs/zapiska-tov-andropova-o-polozhenii-del-s-vyseleniem-kulatskikh-elementov-iz-litvy.html>> [žiūrėta 2015 11 03].

¹¹ S. Grybkausko interviu su buvusiu LSSR žuvininkystės valdybos viršininku Jonu Baravyku, 2015 06 16 (autoriaus archyvas). J. Baravykas gerai pažinojo F. Bieliauską, priklausė tam pačiam valdžios medžioklės antrajam būreliui.

1951–1953 m., P. Griškevičius tapo Vilniaus srities laikraščio „Raudonoji žvaigždė“ redaktoriumi¹².

Nuo 1953 m. Vilniaus partiniu vadovu dirbo Marijanas Kenevičius¹³. Būtent jo vadovavimo laikotarpiu miesto ūkiniame ir socialiniame gyvenime, o kartu ir valdymo institucijose vyko didžiausi pokyčiai. Viena svarbiausių miesto plėtros programų buvo SSRS Ministrų tarybos 1954 m. liepos 2 d. priimtas nutarimas „Apie tolesnes pramonės įmonių, gyvenamųjų namų ir kultūrinės–buitinės paskirties objektų statybos vystymo priemones Vilniaus mieste“. Šiuo sąjunginės vyriausybės nutarimu buvo numatyta grandiozinė pramonės bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros plėtra Vilniuje. Šiuo dokumentu pradėtos net 4 stambių pramonės įmonių statybos. Jame skirtingoms sąjunginėms ministerijoms pavesta numatyti projektines užduotis dėl automobilių atsarginių detalių, televizorių, kasos aparatų ir metalo pjovimo staklių gamyklų statybos Vilniuje. Savo gamybinę veiklą pradėjusios įmonės ilgainiui tapo stambiausiomis pramonės gamyklomis – Vilniaus kuro aparatūra, Vilniaus radijo komponentais (vėliau – gamybinis susivienijimas „Vilniaus vingis“) ir skaičiavimo technikos gamybiniu susivienijimu „Sigma“¹⁴.

Vis dėlto, nepaisant didelės svarbos miesto plėtrai, šis nutarimas buvo priimtas ne M. Kenevičiaus ir tuometinio miesto vykdomojo komiteto pirmininko Jono Vildžiūno rūpesčiu. Kaip ir ne Maskvos institucijos buvo šios programos iniciatorės. Pirminė idėja, o vėliau ir nuolatiniai prašymai bei spaudimas centro institucijoms ėjo iš respublikos Ministrų tarybos kabinetų. Dar 1954 m. vasario 2 d. SSRS elektros stočių ir elektros pramonės ministrui M. Pervuchinui buvo išsiųstas M. Gedvilo pasirašytas raštas, kuriame teigiama, kad Lietuvos SSR yra nepakankamai išvystyta pramonė, todėl kyla problemų įdarbinti darbo jėgą. Rašte sąjunginio ministro prašoma apsvarstyti klausimą dėl radijo ir televizijos mazgų bei detalių gamyklos statybos respublikoje. Ant šio dokumento yra vieno iš LSSR Ministrų tarybos darbuotojo vėlesnis užrašas, rodantis, kad iš Maskvos sulaukta teigiamo atsakymo. Įdomu yra ir tai, kad šiame užrašė minima, jog apie žinią iš Maskvos informuotas Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas Aleksejus Čistiakovas. Nežinia, ar buvęs Vilniaus miesto partijos komiteto pirmasis sekretorius, o aptariamuoju laikotarpiu – Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas buvo būtent tas vadovas, kuris inicijavo respublikos pramonės ir socialinei plėtrai svarbų nutarimą, kaip ir neaišku, ar tik ne A. Čistiakovo nuopelnu atskirų įmonių klausimas buvo susietas į vieną sąjunginį nutarimą ir jų statyba numatyta ne keliose respublikos vietose, o būtent Vilniuje.

¹² E. Pušiniene, A. Paradauskas, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1987, p. 303; Petras Griškevičius, ten pat t. 1, Vilnius, 1985, p. 667.

¹³ Nors vardas ir pavardė kelia abejonių, oficialiai, partinėje statistikoje ir kituose dokumentuose M. Kenevičius buvo žymimas kaip lietuvis.

¹⁴ S. Grybkauškas, A. Linartas, *Vilniaus Vingis istorijos vingiuose*, Vilnius, 2004, p. 11–14.

Tuometinių Vilniaus pirmųjų asmenų pasisakymuose akcentuota šio sąjunginio nutarimo svarba respublikai, o ne miestui. Antai 1955 m. kalbėdamas miesto partinėje konferencijoje, Vilniaus vykdomojo komiteto pirmininkas J. Vildžiūnas tvirtino, kad 1954 m. liepos 2 d. SSRS Ministrų taryba nutarimas yra aiškus pavyzdys sovietinės vyriausybės rūpesčio lietuvių tauta¹⁵ (*народ*), o Vilniaus vykdomojo komiteto užduotis – savo darbu mobilizuoti pajėgas šio nutarimo įgyvendinimui¹⁶. Taigi, iš vieno Vilniaus vadovų žodžių matyti, kad Vilniaus ūkio plėtra susiejama su respublikos raidos problema. Miestiečiai, dėmesys jiems net neminimas. Kremliaus dėmesys Vilniui reiškė dėmesį respublikai, nacionalinės politikos raišką.

1957 m. M. Kenevičius buvo pašalintas iš posto, o 1959 m. jis nusižudė, palikęs atsisveikinimo laišką sovietinės Lietuvos vadovui A. Sniečkui¹⁷. M. Kenevičiaus atleidimo priežastis nėra aiški. Istorikas M. Ėmužis spėja, kad jis buvo pakeistas todėl, kad tuo metu į postus buvo keliami lietuviai, taigi ir sostinės vadovu privalėjo būti lietuviai. Tačiau tuometinėse suvestinėse matome, kad M. Kenevičius žymimas kaip lietuvis, o jo atleidimo priežastimi nurodoma sveikatos būklė. Viena iš priežasčių galėjo būti ir tai, kad respublikoje be darbo buvo ką tik Maskvoje aukštąją partinę mokyklą pabaigęs senas A. Sniečkaus bičiulis F. Bieliauskas. Tai, kad jis net pusę metų laikytas kadru rezerve, tik patvirtina, kad respublikos vadovybei buvo nelengva surasti jo autoritetą atitinkantį postą. Maskvoje aukštuosius partinius mokslus baigusiam buvusiam LKP CK sekretoriui reikėjo surasti jo padėtį atitinkančias pareigas, ir Vilniaus miesto pirmojo sekretoriaus postas tam puikiai tiko.

F. Bieliauskui antrą kartą užėmus miesto pirmojo sekretoriaus postą, susidarė savotiškas Vilniaus vadovų politinis tandemas, kai partiniam komitetui ir miesto vykdomajam komitetui vadovavo vienos kartos ir panašios asmeninės patirties F. Bieliauskas ir jau minėtas J. Vildžiūnas. Tiesa, miesto vykdomojo komiteto vadovo išsilavinimas buvo gerokai menkesnis. Antai LKP CK atsakingas organizatorius Priluckij, rašydamas J. Vildžiūno charakteristiką, pažymėjo jo neaukštą teorinių žinių lygį „apskritai ir ypač marksistinės – lenininės teorijos“¹⁸. Tą patį savo charakteristikoje pažymėjo ir už kadrus atsakingo LKP CK partinių, profsąjungos ir komjaunimo organų skyriaus vedėjas N. Gusevas, teigdamas, kad „Vildžiūno trūkumas, kaip darbuotojo, neaukštas bendras raštingumas“¹⁹.

¹⁵ *Hapod* iš rusų kalbos gali būti verčiamas ir kaip liaudis, ir kaip tauta. To meto funkcionieriai savo pasisakymuose lietuvių kalba nevengė abiejų žodžių.

¹⁶ Vilniaus partinės konferencijos 1955 01 14–15 protokolas, *LYA*, f. 3109, ap. 19, b. 17, l. 122.

¹⁷ M. Ė m u ž i s, Antano Sniečkaus sovietinio partinio elito klanų formavimasis 1956–1974 metais, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, nr. 30, p. 144, 145.

¹⁸ LKP CK atsakingo organizatoriaus Priluckio atsiliepiamas apie J. Vildžiūną, *LYA*, f. 1771, ap. 258, b. 78, l. 36.

¹⁹ N. Gusevo 1953 03 12 charakteristika, ten pat, l. 40.

F. Bieliauskas ir J. Vildžiūnas A. Smetonos valdymo metais buvo komunistinio judėjimo pagrindininkai. F. Bieliauskas didžiavosi savo kalinio praeitimi, tai pabrėždamas raštuose ir atsiminimuose. Tai buvo svarbus politinis socialinis kapitalas. Ir palikę postus Vilniuje, šie du veikėjai savo draugiškų ryšių nenutraukė. Abu priklausė tam pačiam valdžios antrajam medžiotojų būreliui. Medžioklės ir kitų nomenklatūros neformalių susitikimų metu, anot buvusio Kauno miesto pirmojo sekretoriaus Vladislavo Mikučiausko, išsiskirdavo iš aplinkos drąšiomis kalbomis ir samprotavimais. Tuometinio LKP CK skyriaus vedėjo V. Astrausko prisiminimu, kartą jie dviese, pernelyg „prisivaišinę“ po medžioklės, grįždami namo net užsipuolė LKP CK antrąjį sekretorių Valerijų Charazovą, išvadindami jį Maskvos statytiniu²⁰.

Kiek kitaip nei J. Vildžiūnas, kuris po sovietinio Lietuvos išvadavimo pakeitė ne daug darboviečių, o į Vilniaus vadovo pareigas atėjo iš LSSR vidaus reikalų ministro posto, F. Bieliauskas pokariu dažniausiai neišbūdavo ir metų vienoje pareigose, buvo vis perkeliamas į naujas, nebūtinai aukštesnes, pareigas. Jis vienintelis net du kartus buvo paskirtas to paties miesto vadovu – tokių pavyzdžių nebuvo ir kituose miestuose, ne tik Vilniuje. Ne visus metus (1945 m. birželį – 1946 m. balandį) padirbėjęs Kauno miesto sekretoriumi agitacijai ir propagandai, jis 4 metus dirbo Vilniaus miesto partijos komiteto antruoju sekretoriumi. 1950 m. liepą jis buvo paskirtas pirmuoju miesto sekretoriumi, kur dirbo metus – 1951 m. lapkritį tapo LKP CK sekretoriumi. Tai aukščiausios F. Bieliausko pareigos – 1952 m. rugsėjį jis paskirtas Vilniaus srities partijos pirmuoju sekretoriumi, o sritis likvidavus, 1953 m. liepą – LKP CK partinių, profsąjungų ir komjaunimo organų skyriaus vedėju. Padirbėjęs vos pusę metų, jis paskirtas Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoju. Dar po pusės metų, 1954 m. rugsėjį, nukreiptas mokytis į Aukštąją partinę mokyklą prie SSKP CK į Maskvą, kur praleido trejus metus, o grįžusiam, kaip jau buvo minėta, net pusę metų neatsirado tinkamo darbo – nuo 1957 m. liepos iki 1958 m. sausio jis buvo LKP CK rezerve. Galiausiai 1958 m. sausį F. Bieliauskas buvo paskirtas Vilniaus miesto partijos pirmuoju sekretoriumi. Tai buvo antros pareigos, kuriose jis išdirbo iki to laiko ilgiausiai savo karjeroje viename poste – 6 metus, iki 1963 m. gruodžio²¹.

F. Bieliausko atleidimas rodo, kad Maskva ne visada griežtai laikėsi hierarchinės logikos, savo nutarimais „ugnį nukreipdavo“ ne vien į respublikos valdžią, bet kartais šią apeidama – į sostinės vadovybę. Toks žingsnis nebuvo susijęs vien su konkrečiu miesto situacija – tai labiau buvo užuomina ir nurodymas respublikos valdžiai spęsti klausimus. Apie perkeltines biurokratinės reikšmes (kritikuojant Vilniaus partinius vadovus omenyje turėta ir respublikos vadovybė) galime suprasti iš buvusio miesto pirmojo sekretoriaus F. Bieliausko pasakojimo apie SSKP CK sekretoriaus V. Titovo užsipuolimą. Iš jo laišk-

²⁰ V. Astrauskas, *Įrėminti laike. Prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius, 2006.

²¹ Felikso Bieliausko asmens byla, *LYA*, f. 1771, ap. 274, b. 208, l. 61.

ko matyti, kad centro funkcionieriams labiau rūpėjo ne partinio vadovavimo Vilniaus miestui problemos, bet siekta pasinaudojant Vilniaus situacija pakenkti respublikos vadovams. Anot F. Bieliausko, nors formali jo svarstymo Maskvos Senojoje aikštėje priežastis buvo Vilniaus miesto partinio komiteto vadovavimas miesto pirminėms partinėms organizacijoms, iš tiesų, remiantis nepagrįstais kaltinimais, buvo siekta susidoroti su juo²², matyt, kaip A. Sniečkui artimu žmogumi. F. Bieliausko tvirtinimu, partinio darbo būklę Vilniuje tyrę centro funkcionieriai veikė kartu su Maskvos į Lietuvą atsiųstu „generalgubernatoriumi“, LKP CK antruoju sekretoriumi Borisu Popovu, o kiti LKP CK vadovai apie nustatytus trūkumus, kurie buvo išdėstyti SSKP CK funkcionierių pažymoje, nebuvo net informuoti.

Šis Vilniaus pirmojo sekretoriaus F. Bieliausko atleidimo atvejis yra iškalbingas kaip tam tikras sovietinio valdymo ir kontrolės modelis, turintis nomenklatūrinės komunikacijos tarp centro ir respublikos galimybes ir trūkumus. Maskva, siekdama įspėti ar net nubauti respublikos valdžią, ne visada tai darė tiesiogiai priimdama nutarimą dėl respublikos partinės organizacijos veiklos įvertinimo. Nors toks būdas naudotas dažniausiai, kartais buvo pasitelkiamas ir „aplinkinis“, todėl neabejotinai švelnesnis kelias – „žinutė“ respublikos vadovybei apie centro požiūrį į situaciją respublikoje kaip tam tikras įspėjimas buvo pasiūčiama priimant nutarimą respublikos sostinės atžvilgiu. Tokiu atveju respublikos vadovai negalėjo nesuvokti, kad sakydama „Vilnius“, Maskva galvoje turi ne tiek padėtį mieste kiek respublikoje. Šios centro „veikimo per sostinę“ praktikos liudija miesto valdymo ir jos nomenklatūros sąryšį su respublikos vadovybe, kai Vilniaus *gorkomas* buvo savotiška LKP CK tąsa, net ir formaliai esant institucinei skirčiai.

Minėtame F. Bieliausko laiške-skunde tvirtinama, kad jau lapkričio mėnesį, jam dar tik išvykstant į Maskvą svarstymui, jau buvo žinomas naujasis Vilniaus *gorkomo* pirmasis sekretorius. Juo tapo K. Mackevičius, lietuvis, jūreivystės mokslus baigęs Sevastopolyje. Jau 1967 m. iškilo klausimas dėl LKP CK pirmojo sekretoriaus, bet tada A. Sniečkui pavyko išsilaikyti, pagrindiniam pretendentui J. Maniušui sutikus užimti LSSR Ministrų tarybos pirmininko postą. Vėliau jau pats K. Mackevičius neslėpė savo ambicijų artimiausioje ateityje užimti A. Sniečkaus kėdę. Matyt, jos ir sužlugdė K. Mackevičiaus karjerą. Išgiręs šio pasakymą draugų rate: „Kada aš būsiu kėdėje, tai mes padarysime viską kitaip“²³, A. Sniečkus jį atleido iš Vilniaus *gorkomo* pirmojo sekretoriaus pareigų, paskirdamas jį politiškai mažai reikšmingas Respublikinės profsąjungų tarybos pirmininko pareigas.

1971 m. Vilniaus *gorkomo* pirmuoju sekretoriumi tapo Petras Griškevičius. Atrodo, kad tai buvo geriausiai vadovauti Vilniui pasirengęs funkcionierius – ne tik todėl, kad

²²S. Grybkauškas, Buvęs Vilniaus miesto LKP komiteto pirmasis sekretorius F. Bieliauskas: „Draugai užsimanė mane sumaišyti su purvu“, *Lietuvos istorijos metraštis, 2014 metai 2*, Vilnius, 2015, p. 203, 204.

²³V. Tininis, *Antanas Sniečkus. 33 metai valdžioje*, antras pataisytas leidimas, Vilnius, 2000, p. 208.

net 7 metus, nuo 1957 iki 1964 m., dirbo Vilniaus *gorkomo* antruoju sekretoriumi, bet ir todėl, kad kitus 7 metus dirbo LKP CK Organizacinio partinio darbo skyriaus vedėju, taigi gerai žinojo ne tik Vilniaus, bet ir visos respublikos partinius ir sovietinius kadrus. Todėl natūralu, kad po 3 metų, 1974 m. sausio 22 d., mirus A. Sniečkui, P. Griškevičius tapo potencialiu kandidatu į respublikos vadovus.

P. Griškevičiui 1974 m. vasarį tapus LKP CK pirmuoju sekretoriumi, pagal tuo metu egzistavusią madą miesto partiniu vadovu paskirtas iki tol miesto vykdomojo komiteto pirmininku dirbęs Vytautas Sakalauskas. Šis paskyrimas negalėjo stebinti, nes lygiai taip pat po metų, 1975 m., panašus scenarijus pakartotas Kaune, kur iš miesto pirmųjų sekretorių atleidus Kazimierą Lengviną, į jo vietą paskirtas iki tol Kauno vykdomojo komiteto pirmininku dirbęs Vladislovas Mikučiauskas. Tai, kad panašūs miestų kadro skyrimo scenarijai nepakartoti Klaipėdoje ir Šiauliuose, šiandien patys „nuskriaustieji“ nepaskirtieji pateikia kaip jiems nevisiškai aiškių kliuvinių ar kompromituojančios medžiagos jų atžvilgiu egzistavimo liudijimai²⁴.

Po dešimtmečio išryškėjo jau kitokios pirmųjų sekretorių skyrimo tendencijos. Miesto partiniais vadovais tapdavo ne tame pačiame mieste „subrendę“ kadrai. Taip 1984 m. V. Sakalauskui užėmus respublikos Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojo postą, Vilniaus pirmuoju sekretoriumi tapo buvęs Kauno pirmasis sekretorius V. Mikučiauskas, o į šio vietą Kaune buvo paskirtas ne vietinis vadovas, o Romualdas Rimaitis iš Panevėžio. Vėliau, jau 1988 m. atleidus V. Mikučiauską iš pareigų, pirmuoju miesto sekretoriumi paskirtas ne vilnietis, o Kęstutis Zaleckas iš Šiaulių. Nors buvęs ilgametis Vilniaus vykdomojo komiteto pirmininkas Algirdas Vileikis, kuris net 15 metų išdirbo šiose pareigose, neužsimena apie ambicijas tapti mieste „pirmuoju“, vis dėlto neatmestina, kad apie tokią karjerą jis pagalvodavo. Matyt, A. Vileikiui tapti Vilniaus pirmuoju sekretoriumi sutrukdyt partinio darbo patirties neturėjimas. Kitaip, nei jau minėti V. Sakalauskas ar V. Mikučiauskas, kurie prieš tapdami miestų vykdomųjų komitetų vadovais dirbo partinį darbą (V. Sakalauskas buvo net LKP CK skyriaus vedėju), A. Vileikis pirmininko pavaduotoju buvo paskirtas ne iš *rajkomo* pirmojo sekretoriaus, o Vilniaus Tarybų rajono vykdomojo komiteto pirmininko pareigų²⁵.

Vilniaus partinių vadovų statusas

Šioje straipsnio dalyje apžvelgsime Vilniaus miesto vadovų statusus, jų įsitraukimą į respublikos ir sąjungines valdymo institucijas, tikėdamiesi, kad būtent hierarchijos ir

²⁴ V. Kazanavičius, *Neišsiųsti laišakai. Prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius, 2005, p. 98, 99.

²⁵ I. Liutkevičienė, *Deja vu. Vilnius 1974–1990*, Vilnius, p. 18.

galios momentai atskleidžia sovietinės respublikos sostinės svarbą tuometinėje politinėje ir sąjunginėje etnofederacinėje sąrangoje. Ar Vilniaus vadovai išsiskyrė savo įtaka iš kitų respublikos miestų, kokie buvo šios galios atributai? Kaip Vilniaus pirmasis sekretorius atrodė tuometinėje LKP CK pirmojo sekretoriaus „palydoje“? Šie klausimai gali padėti išryškinti ne tik atskiro asmens kaip vadovo, bet ir miesto reikšmę.

Žvelgiant į to meto pažymas apie miestus, galima pastebėti, kas akcentuojama tekste: miesto dydis, išreikštas gyventojų skaičiumi, pramoninio-gamybinio personalo skaičius. Pagal šiuos duomenis miestui buvo suteikiama kategorija²⁶, o kartu – jos partiniai ir tarybiniai darbuotojai priskiriami atitinkamam atlyginimų lygmeniui. V. Mikučiausko prisiminimu, jam iš Kauno pirmojo sekretoriaus perėjus dirbti į Vilniaus miesto komitetą pirmuoju sekretoriumi, atlyginimas nuo 320–330 rublių padidėjo iki 360 rublių. Todėl galima spėti, kad Vilnius priklausė aukštesnei miestų kategorijai nei antrasis respublikos miestas Kaunas.

Pagal formalią logiką ne sostinės statusas, o miesto dydis turėjo lemti jo padėtį kitų urbanizuotų vietovių atžvilgiu, o Vilnius nuo Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir kitų miestų skyrėsi tik tiek, kiek jis buvo didesnis už kitus. Taigi, čia svarbus skirtumas tarp pirmojo miesto ir sostinės. Tačiau ar iš tiesų tik formalūs statistiniai duomenys lėmė statusą, ar nebuvo sostinės politizavimo?

Ši sovietinės etnofederacijos klausimą galima tyrinėti analizuojant urbanistiką, miesto erdvių sutvarkymą. Tai, kokie paminklai buvo statomi, kokie mikrorajonai kuriami, iškalbingai iliustravo valdžios požiūrį į miestą. Lazdynų mikrorajono apdovanojimas aukščiausia V. Lenino premija buvo ne tik architektų, bet ir paties miesto politinis ir urbanistinis įvertinimas. Vilniaus statusą liudija ir tai, kad jis turėjo išskirtinę ir pirmumo teisę pasirinkti, kokie kuriami paminklai bus statomi mieste. Antai Kauno miesto vadovams užsipašius skulptoriaus Juozo Mikėno „Pirmųjų kregždžių“, tuometinis LKP CK sekretorius ideologijai L. Šepetys paprieštaravo šiam pageidavimui, sakydamas, kad skulptūra turi atitekti Vilniui²⁷. Neturime žinių, kaip tuometinis Vilniaus pirmasis sekretorius V. Sakalauskas reagavo į tokį prašymą. Tai, kad „derybos“ dėl paminklo vyko tarp

²⁶ Deja, aptikti Vilniaus priskyrimo tam tikrai miestų kategorijai nepavyko. Tačiau apie tai, kaip buvo formuluojamas pagrindimas dėl miesto kategorijos, galima spręsti iš LKP CK pirmojo sekretoriaus P. Griškevičiaus rašto dėl Panevėžio: „Panevėžyje – 112 tūkst. gyventojų, 29 stambūs susivienijimai ir įmonės. Pagrindiniai fondai viršija 378 milijonus rublių. Reikia paminėti, kad Šiauliai, kurie pagal socialinius ir ekonominius rodiklius yra artimi Panevėžiui, dar 1975 m. buvo pervesti į 2ąją grupę. Atsižvelgiant į tai, kad Panevėžys ateityje greitai augs, miesto partinio komiteto pervedimas į antrąją grupę žymiai pagerins ekonominio ir socialinio vystymo valdymą“, P. Griškevičiaus 1982 m. spalio 1 d. raštas SSKP CK, *LYA*, f. 1771, ap. 260, b. 180, l. 12, 13. Žr. taip pat S. Grybkauškas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonės valdymas Lietuvoje 1965–1985 m.*, Vilnius, 2011, p. 227.

²⁷ S. Grybkauško interviu su V. Mikučiausku, *S. Grybkauško asmeninis archyvas*.

Kauno vadovo ir respublikos vyriausio ideologo L. Šepečio, gali liudyti, kad tikraisiais šeimininkais mieste jautėsi ne sostinės vadovai, o aukščiausia LKP CK nomenklatūra.

Formalūs miestų apdovanojimai valstybiniais ordinais taip pat liudija tuometinį miestų statusą. Nė vienas iš respublikos miestų neturėjo aukščiausio apdovanojimo – miesto didvyrio statuso. Tačiau Vilnius buvo vienintelis sovietinėje Lietuvoje, apdovanotas V. Lenino ordinu²⁸. Vargu ar sovietinių respublikų sostinės buvo apdovanojamos už realius ūkinius ir socialinius laimėjimus, kaip tai buvo skelbiama oficialiuose apdovanojimo dokumentuose. Tai buvo šios kategorijos miestų išskirtinumo kaip sovietinės etnofederacijos išraiškos akcentas. Todėl natūralu, kad ne tik pačių miestų, bet ir sovietinių respublikų vadovai įdėmiai sekė, kad jų sostinės oficialiais apdovanojimais neatsiliktų nuo kaimyninių respublikų sostinių, o centras stengėsi būti „vienodai teisingas“ visoms regiono sostinėms. Antai 1981 m. sovietinės Estijos vadovybės kreipimasis į Maskvą dėl Talino apdovanojimo Tėvynės karo pirmojo laipsnio ordinu už „drąsą ir heroizmą karo metu bei laimėjimus ūkio ir kultūrinėje statyboje“²⁹ SSKP CK aparato pritarimo nesulaukė. Kaip matyti iš SSKP CK Organizacinio partinio darbo skyriaus vedėjo pirmojo pavaduotojo N. Petrovičevo pažymos, šis klausimas buvo apsvarstytas SSKP CK sekretoriato posėdyje, kuriame nutarta, kad „atsižvelgiant į tai, kad miestai Talinas, Vilnius ir Ryga 1970 metais apdovanoti V. Lenino ordinu, klausimas dėl Talino apdovanojimo antruoju ordinu šiuo metu nuo svarstymo nuimtas“³⁰.

Ne tik apdovanojimai liudijo sostinės išskirtinumą. 1971 m. knygos apie Vilnių autoriai skyriuje „Vilnius – Tarybų Lietuvos sostinė“ tik išvardijo mieste vykusius LKP suvažiavimus, kuriuos šiandien galima būtų papildyti Vilniaus partinių konferencijų išskirtinumu. Kitų miestų svarbiausiuose partiniuose renginiuose apsilankydavo tik vienas kuris LKP CK ar Ministrų tarybos atstovas, o Vilniaus partinės konferencijos neapsieidavo be respublikos pirmųjų asmenų. Metų pradžioje vykusiose miesto partinėse konferencijose dalyvavo tiek respublikos pirmieji partijos sekretoriai, tiek vyriausybės atstovai, kurie, suprantama, buvo renkami į šio renginio prezidiumą. Antai 1955 m. sausio 14–15 d. vykusioje miesto partinėje konferencijoje dalyvavo visi trys pirmieji asmenys – LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus, respublikos Ministrų tarybos pirmininkas M. Gedvilas, LSSR AT prezidiumo pirmininkas J. Paleckis bei kiti aukšti vadovai³¹.

²⁸ Vilnius V. Lenino ordinu apdovanotas 1970 m. lapkričio 30 d., žr. *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius, 1972, p. 2, 3, 318.

²⁹ K. Vaino 1981 m. rugpjūčio 18 d. raštas SSKP CK, *Rusijos valstybės naujausios istorijos archyvas* (toliau – *RVNIA*), f. 5, ap. 84, b. 38, l. 93.

³⁰ N. Petrovičevo 1981 m. rugsėjo 11 d. pažyma, ten pat, l. 93.

³¹ Žr. Vilniaus partinės konferencijos 1955 01 14–15 protokolas, *LYA*, f. 3109, ap. 19, b. 17.

Sovietinės Lietuvos sostinės partinių vadovų ambicijos ir karjera taip pat puikiai atspindi ne tik asmeninį funkcionierių, bet ir miesto statusą. Kaip jau buvo minėta, ne vienas Vilniaus vadovas ketino mesti iššūkį ilgiausiai iš visų sovietinių respublikų vadovų dirbusiam A. Sniečkui. Pastarasis konkurentu galėjo laikyti ir F. Bieliauską³², dėl tokių ambicijų iš pareigų buvo pašalintas K. Mackevičius, kol galiausiai šio įpėdiniui P. Griškevičiui pavyko užimti A. Sniečkaus vietą po šio mirties.

Sostinės partijos vadovo pareigos, prieš tampant sovietinės respublikos lyderiu, nebuvo vien lietuviškas išskirtinumas, nors tokia karjera sąjunginiu mastu buvo reta. Prieš 1972 m. tapdamas Gruzijos CK pirmuoju sekretoriumi, E. Ševarnadzė trumpai ėjo Tbilisio partijos komiteto pirmojo sekretoriaus pareigas, tačiau jo paskyrimą miesto vadovu galima įtarti buvus „techniniu“ klausimu – skyrimas respublikos vadovu iš karto po vidaus reikalų ministro posto galėjo atrodyti keistai, todėl, matyt, buvo atliktas „kadrinis manevras“, E. Ševarnadzę trumpam paskiriant Tbilisio *gorkomo* pirmuoju sekretoriumi.

Koks buvo Vilniaus *gorkomo* pirmojo sekretoriaus statusas aukščiausios lietuviškosios nomenklatūros kontekste? Sovietinei nomenklatūrai, net ir esant centralizuotai valdymo sistemai, buvo būdingas hierarchinis painumas. Kadangi mums yra aktualūs su Vilniaus vadovu susiję klausimai ir žinome ne tik sėkmingus karjeros atvejus, bet ir nepavykusius bandymus, galime klausti – ar Vilniaus partijos komiteto pirmasis sekretorius, būdamas vienintelis iš respublikos miestų vadovų LKP CK biuro nariu, „pagal pareigas“ (tik Kauno vadovas priklausė LKP CK biurui ir tai ne nario, o kandidato į narius teisėmis), savo įtaka ir politine galia prilygo „eiliniams“ (t. y. ne pirmajam ir antrajam, o kitiems trims likusiems) LKP CK sekretoriams, kurie taip pat buvo LKP CK biuro nariai? Ar jo paskyrimas LKP CK sekretoriumi būtų vertinamas kaip karjera, ar atvirkščiai, pažeminimas? Ką šiuo atveju sako nomenklatūriniai sąrašai ir konkretūs vadovų santykiai?

Atsakymą į šį klausimą verta pradėti nuo pačių Vilniaus vadovų ir jų šeimų bei aplinkos žmonių įsivaizduojamo *gorkomo* pirmojo sekretoriaus statuso. Šia prasme įdomus V. Astrausko liudijimas, kaip P. Griškevičiaus žmona Sofija priėmė jos vyro paskyrimą 1971 m. iš LKP CK Organizacinio partinio darbo skyriaus vedėjo pareigų į Vilniaus miesto vadovus. Anot jo, S. Griškevičienė V. Astrausko klausė: „Vytautai, pasakyk, už ką, už ką Petrą pažemino? Sėdėjo, sėdėjo, padarė miesto sekretoriumi.“ Tai aš sakau: „Čia ne pažeminimas, čia iškilimas.“³³

Kaip svarbų P. Griškevičiaus karjeros žingsnį tapus Vilniaus vadovu vertino ir kiti nomenklatūrininkai. Antai LKP CK antrajam sekretoriui V. Charazovui renkant jų

³² Žr. M. È m u ž i s, Antano Sniečkaus sovietinio partinio klanų formavimasis 1956–1974 metais, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, nr. 12, p. 134.

³³ S. Grybkauškas, *Lietuviškoji nomenklatūra 1956–1990 metais: tarp sovietinės sistemos ir neformalių praktikų*, Vilnius, 2015, p. 224.

nuomones, kas galėtų respublikos pirmojo sekretoriaus poste pakeisti mirusį A. Sniečkų, LKP CK skyriaus vedėjas Aleksandras Česnavičius kalbėjo: „Griškevičius – buvo manoma, kad perkėlimas į miesto komitetą buvo augimas.“³⁴

Pažvelgus į tuo metu egzistavusią hierarchiją, matyti respublikos sostinės vadovo pranašumas kitų aukštų funkcionierių, atrodytų, net ir LKP CK sekretorių, atžvilgiu. Respublikose būta penkių CK sekretorių, kai pirmasis vietinės tautybės sekretorius buvo lydimas iš Maskvos atsiųsto „generalgubernatoriaus“ – antrojo sekretoriaus ir supamas dar trijų šakinių CK sekretorių – pramonei ir statyboms, žemės ūkiui ir ideologijai. Taigi, pastarieji trys turėjo savo „specializaciją“, o kartu ir jų valdomo sektoriaus funkcionierių paramą. Antra vertus, tai reiškė ir CK sekretoriaus interesų ribas. Miesto vadovas, atvirksčiai, buvo atsakingas už visas ūkines, socialinės politikos ir ideologijos problemas, todėl jis buvo atsakingas už platų problemų spektrą, panašiai, tik geografiškai siauriau nei pirmasis sekretorius. Iškilus valdžios paveldėjimo klausimui, sostinės vadovas buvo vertinamas kaip vienas realiausių pretendentų į pirmojo sekretoriaus postą.

Todėl atrodė natūralu, kad 1977 m. atleidus iš LKP CK sekretoriaus pramonei ir statyboms pareigų Algirdą Ferensą, tuo metu labiausiai iš respublikos pramoninkų tituluotas Vilniaus pirmasis sekretorius Vytautas Sakalauskas į šį postą nepretendavo. Naujuoju LKP CK sekretoriumi tapo iki tol LSSR Plano komiteto pirmininko pirmuoju pavaduotoju dirbęs Algirdas Brazauskas. Tuo metu respublikos komjaunimo pirmojo sekretoriaus pareigas ėjusio Valerijono Baltrūno nuomone, V. Sakalauskas netapo CK sekretoriumi todėl, kad jo paties užimamos Vilniaus vadovo pareigos nebuvo menkesnės, todėl nebuvo prasmės jį skirti į naujas pareigas: „Sakalauskas buvo Vilniaus pirmuoju. Partinėj hierarchijoje, pavyzdžiui, šakinis sekretorius ir Vilniaus pirmasis – tai lygiavertės bombos, kaip sakoma... Abudu biuro nariai ir, žinai, sostinės pirmas sekretorius yra labai solidžios pareigos.“³⁵

Vis dėlto esama kitų liudijimų, kad pats V. Sakalauskas tikėjosi LKP CK sekretoriaus pareigų. Tuo metu Vilniaus miesto partijos komiteto Pramonės ir transporto skyriaus vedėju dirbęs Algimantas Matulevičius prisimena, kad vienos miesto vadovų šeštadieninės talkos metu plačiai pasklido kalbos apie V. Sakalausko išėjimą į LKP CK ir net kaimyninių respublikų sostinių vadovai pradėjo sveikinti jį su naujomis pareigomis. Todėl A. Brazausko paskyrimas buvo kiek netikėtas ir neįprastas žingsnis – skirti CK sekretoriumi žmogų „gamybininką“, o ne iš partinio aparato. A. Matulevičiaus tvirtinimu, ši iniciatyva išėjo ne iš respublikos, o iš Maskvos vadovybės³⁶. Šis A. Matulevičiaus pasakojimas lyg papildė buvusio LKP CK antrojo sekretoriaus V. Charazovo žodžius, kad tai

³⁴Ten pat, p. 122.

³⁵Ten pat, p. 380.

³⁶S. Grybkausko interviu su A. Matulevičiumi, *S. Grybkausko asmeninis archyvas*.

jis buvo A. Brazausko paskyrimo LKP CK sekretoriumi iniciatorius. Žinant, kad antrasis sekretorius buvo vertinamas kaip Maskvos valios įgarsintojas, galima daryti prielaidą, kad V. Charazovas arba pasinaudojo savo, kaip centro atstovo, galia, savo „stumiamą“ kandidatą pateikdamas kaip centro pageidavimą, arba iš tiesų perdavė ir laikėsi Maskvos kadrų politikos linijos. Tuo metu kadrus kuravusio LKP CK organizacinio partinio darbo skyriaus vedėju dirbęs V. Astrauskas antrina V. Charazovui, sakydamas, kad šis buvo tas, kuris palaikė ir rėmė A. Brazausko kandidatūrą. Galima įtarti, kad savarankiškas ir už A. Brazauską kategoriškesnis V. Sakalauskas ne itin tiko antrajam sekretoriui V. Charazovui. Nors Vilniaus vadovas taip pat nuolat buvo respublikos vadovybės akiratyje, be to, kaip LKP CK biuro narys dalyvavo kas savaitę vykusiuose LKP CK biuro posėdžiuose, vis dėlto jis nebuvo sekretoriato narys. Dauguma svarbiausių klausimų, prieš juos pateikiant biurui svarstyti, buvo aptariamai LKP CK sekretariate. Todėl suprantama, kad LKP CK sekretorius pirmajam ir antrajam sekretoriams buvo tas darbuotojas, su kuriuo kontaktai buvo dažnesni nei net ir su tame pačiame mieste dirbusiu sostinės vadovu. Apie kritišką V. Charazovo požiūrį į V. Sakalauską pasakojo Vytautas Astrauskas. Taigi, labai gali būti, kad būtent V. Sakalausko „kietumas“ sutrukdė jam užimti LKP CK sekretoriaus pareigas, kaip ir vėliau, jau 1987 m., mirus P. Griškevičiui, tapti respublikos pirmuoju sekretoriumi. Tuo metu rezidavęs „generalgubernatorius“ Nikolajus Mitkinas pageidavo lengvai valdomo ir kontroliuojamo pirmojo sekretoriaus, todėl savo nuomonę turintis ir kategoriškai ją ginantis V. Sakalauskas jam nelabai tiko.

Kad nuo miesto vadovo iki LKP CK sekretoriaus buvo dar „vietos augti“, liudija ir nomenklatūriniai sąrašai. Antai 1972 m. sąrašė visi miestų ir rajonų sekretoriai priklausė LKP CK biuro nomenklatūrai. Tačiau tik vienas iš sekretorių – būtent Vilniaus miesto pirmasis sekretorius, priklausė aukščiausiai – SSKP CK tvirtinamai nomenklatūrai. Tiesa, kitaip, nei visi penki LKP CK sekretoriai, jis priklausė ne pagrindinei, o SSKP CK įskaitinei nomenklatūrai³⁷.

Todėl kalbėdami apie nomenklatūrinį statusą galime teigti, kad vis dėlto Vilniaus miesto partinis vadovas, net ir turėdamas išskirtinę padėtį, lyginant su kitų miestų pirmaisiais sekretoriais, savo nomenklatūriniu lygmeniu neprilygo LKP CK sekretoriams, o juo labiau LSSR AT prezidiumo pirmininkui, LSSR MT pirmininkui.

Nepaisant to, kad Vilniaus miesto partijos pirmojo sekretoriaus nomenklatūros statusas, o tikėtina, ir politinė galia buvo menkesnė už „eilinį“ CK sekretorių, jis buvo aukščiausios respublikos nomenklatūros atstovas. Nors V. Sakalausko žmonos Bernadetos prisiminimu, jos vyras „tik iš reikalo“ – suprask, verčiamas pareigų, bendravo su P. Griškevičiui artimu vadovų ratu, tai ne paneigia, o kaip tik patvirtina Vilniaus vadovo būtinybę būti respublikos pirmojo sekretoriaus „palydoje“. Iš buvusios Vilniaus gor-

³⁷ LKP CK biuro 1972 06 23 posėdžio medžiaga, *LJA*, f. 1771, ap. 247, b. 80, l. 9, 10, 42.

komo antrosios sekretorės Vandos Klikūnienės, miesto komitete kuravusios ideologijos klausimus, interviu akivaizdžiai matyti buvus ryškios takoskyros tarp miesto pirmojo sekretoriaus ir kitų Vilniaus *gorkomo* sekretorių. Tik V. Sakalauskas buvo pašvenčiamas į visai respublikai aktualius klausimus neformaliame aukščiausios nomenklatūros ratelyje, kur buvo dalijamasi naujausiomis žiniomis, tendencijomis ir nuomonėmis, ir tik miesto pirmojo sekretorius nusprendavo, kiek apie tai leisti žinoti kitiems miesto partiniams sekretoriams.

Tai, kad Vilnius kaip sovietinės Lietuvos sostinė jos vadovams turėjo ne tik privalumų, bet kėlė sunkumų, akivaizdu iš V. Mikučiausko pasakojimo. Jo prisiminimu, kartą važiuojant mašina per Vilnių LKP CK sekretorius A. Brazauskas reiškė nepasitenkinimą blogai tvarkomomis gatvėmis, kitomis miesto ūkio problemomis, į ką V. Mikučiauskas atsakęs, kad tokiu atveju reikia keisti Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininką A. Vileikį. Šis pavyzdys rodo, kad LKP CK funkcionieriai patys laikė save aukščiausia Vilniaus valdžia, o miesto partiniai ir vykdomojo komiteto darbuotojai buvo lyg žemesnė grandis, galima sakyti – savotiškas LKP CK aparato tęsinys. Šitą teiginį galėtų pagrįsti CK vadovų personaliniai tinklai, kai sekretorių artimiausių klientų rate buvo Vilniaus *gorkomo* darbuotojai. Antai V. Mikučiausko teigimu, miesto komiteto skyriaus vedėjas Zadnieprianas artimai bendravo su N. Dybenka per jo padėjėją Romuladą Cicėną. Pasak V. Mikučiausko, tai leido jo pavaldiniui jausti išskirtinę galią net bendraujant su iš Kauno atvykusi naujuoju Vilniaus vadovu. V. Mikučiauskas spėja, kad ne tik 1987 m. rugpjūčio 23 d. įvykęs mitingas prie A. Mickevičiaus paminklo, bet ir atleisto aktyvaus „tinklaveikininko“ Zadniepreno kerštas galėjo tapti priežastimi atleisti V. Mikučiauską iš Vilniaus pirmojo sekretoriaus posto 1987 m.

Išvados

1. Sovietinės Lietuvos sostinės partinių vadovų karjeros atvejai, ir atvirkščiai, jų pašalinimas iš pareigų dėl pretenzijų į respublikos pirmojo sekretoriaus postą liudija jų aukštą statusą ir didelę politinę įtaką. Nors nomenklatūrinėje sistemoje jie buvo laipteliu žemiau už „eilinius“ LKP CK sekretorius, jų veiklos pobūdis ir sprendžiamų problemų imtis juos darė rimtais kandidatais į aukščiausius respublikos postus.

2. Sovietinė sistema, jos ūkio valdymo sankloda ir jų poveikis miesto vadovų statusui galėjo paskatinti Vilniaus pirmąjį sekretorių neremti lietuviškosios nomenklatūros partikuliaristinės, ekonominio nacionalizmo darbotvarkės. Vis dėlto Vilniaus miesto vadovų, o ypač jo pirmojo sekretoriaus į(si)traukimas į aukščiausios respublikos nomenklatūros tinklą buvo svarbus išėjties momentas ir būdas spręsti sovietinės Lietuvos ir Vilniaus kaip miesto interesų konfliktus.

Literatūra

- ANUŠAUSKAS, A.; TININIS, V. *Sovietinė Lietuva 1940–1990 metais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2011.
- ASTRAUSKAS, V. *Įrėminti laike. Prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius: Gairės, 2006.
- ČEPAITIENĖ, R. Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai, in NIKŽENTAITIS, A. *Atminties daugiasluoksniškumas: Miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: LII leidykla, 2013.
- DAVOLIŪTĖ, V. *Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*, Routledge, 2013.
- ĖMUŽIS, M. Antano Sniečkaus sovietinio partinio elito klando formavimasis 1956–1974 metais, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, nr. 30.
- GRYBKASKAS, S.; LINARTAS, A. *Vilniaus Vingis istorijos vingiuose*, Vilnius: Mintis, 2004.
- GRYBKASKAS, S. *Sovietinė nomenklatura ir pramonės valdymas Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius: LII leidykla, 2011.
- GRYBKASKAS, S. Buvęs Vilniaus miesto LKP komiteto pirmasis sekretorius F. Bieliauskas: „Draugai užsimanė mane sumaišyti su purvu“, *Lietuvos istorijos metraštis, 2014 metai*. 2, Vilnius, 2015.
- HIRSCH, F. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca: Cornell University Press, 2005.
- IVANAUSKAS, V. *Lietuviškoji nomenklatura biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)*, Vilnius: LII leidykla, 2011.
- KEMP, W. A. *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union*, New York: Palgrave Schol, 1999.
- PUTINAITĖ, N. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.
- ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*, Москва: РОССПЭН, 2008.

VILNIUS GOVERNANCE IN THE SOVIET PERIOD AND THE POLITICAL STATUS OF FIRST SECRETARIES OF THE LITHUANIAN COMMUNIST PARTY

Summary

SAULIUS GRYBKASKAS

The article analyses the status and significance of Vilnius as the political centre of Lithuania in the context of Soviet ethnic federation and national politics. What was the meaning of the capital of a Soviet republic given its nominal or fictitious (to be more exact) autonomy? Wishing to confine itself to the level of “friendship of nations”, the top-ranking nomenklatura (Soviet ruling class) of the republic sought to politicise significance of the capital as the centre of a certain republic dominated by just one titular nation. This Soviet ruling class was interested in emphasising significance of the capital of the republic by singling out Vilnius from other cities (towns) of the republic. An exceptional status of Vilnius was evidenced not only by the medal of V. Lenin (awarded to Vilnius and other capitals of the three Baltic

States), resolutions (at the level of the Soviet Union) regarding industrial and social expansion of Vilnius initiated by the government of the republic, but also by individual careers of the party leaders. Although in the system of nomenklatura the first secretaries of Vilnius were a step lower than “ordinary” secretaries of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party, the nature of activities and the scope of issues (dealt by the former) made them serious contenders for the top-ranking positions of the republic.

The ambition of the nomenklatura of the republic to rule the territory entrusted to it by Moscow was leading to continuously spiking tensions with the ministries of the Soviet Union and their subordinate enterprises. Expansion of union-level ministries and their subordinate enterprises was consistent with the interests of the city. It led to growth of the general population and industrial personnel in the capital, also added to the political weight of those in charge of the city. However, the expansion of union-level enterprises conflicted with the wishes of the nomenklatura of the republic to develop the industry and the sector of services subordinate to the republic. It is claimed in the article that the Soviet system and its structure for management of economy as well as their impact on the status of the city administration could prompt the first secretary of Vilnius to deny support to the particularistic agenda of economic nationalism suggested by the Lithuanian nomenklatura. Nevertheless, (self-)inclusion of Vilnius administration and especially of its first secretaries in the network of the top-ranking nomenklatura of the republic was an important point of departure and a tool for solving conflicts of interests of Lithuania and Vilnius as the city.

Gauta 2015 m. gegužės mėn.

Saulius Grybkauškas – Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Tyrinėjimų temos: Sovietų Sąjungos politinė istorija, nomenklatūros tinklai, KGB veikla sovietinėje Lietuvoje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: saulius.grybkauskas@gmail.com